

UNIVERSITATEA “ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
ȘCOALA DOCTORALĂ
FACULTATEA DE ISTORIE

ANTROPOLOGIA CULTURALĂ A SĂRII
ÎN MEDIUL RURAL DIN
SPAȚIUL EST-CARPATIC AL ROMÂNIEI

– **Rezumat** –

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. hab. Adrian PORUCIUC

Doctorand:

Mihaela MANEA (căs. ASĂNDULESEI)

Iași

2017

CUPRINS

INTRODUCERE	3
I. Istoria exploatării tradiționale, non-industriale, a apei sărate și a zăcămintelor de sare din preistorie până în prezent	18
II. Universul rural al sării reflectat în lexic și toponimie	176
II.1. Lexicul relaționat cu referențialul <i>sare</i>	179
II.2. Toponimia sării	201
III. Sarea în mentalul colectiv	315
III.1. Creații populare referitoare la <i>sare</i>	317
III.2. Ritualuri în care se utilizează <i>sarea</i>	347
III.3. Credințe și superstiții despre <i>sare</i>	372
CONCLUZII	384
ANEXE	393
INDICE TOPONIMIC ȘI ENTOPIC	408
ABREVIERI	413
BIBLIOGRAFIE	414

INTRODUCERE

Încadrarea prezentului demers în conceptul mai larg al *antropologiei culturale* este justificată pe deplin din punct de vedere teoretic, conceptual, metodologic, la nivelul instrumentelor cu care operează. În cazul de față, sintetizând scopul principal al lucrării, antropologia culturală a sării studiază totalitatea reacțiilor umane față de acest mineral. Și prin prisma definiției culturii, care presupune „conturarea unui mod de viață”, antropologia culturală a sării poate fi justificată drept componentă a antropologiei culturale în general, având în vedere influența pregnantă și perenă a resurselor saline în dezvoltarea și evoluția omenirii. Caracterul interdisciplinar al antropologiei culturale se manifestă prin concursul a numeroase discipline în cadrul cercetării, cele mai importante fiind arheologia, istoria, lingvistica și etnologia (Miha 2000, 17; Gavriluță 2009, 24).

Motivul pentru care cercetarea a fost limitată la segmentul rural al populației dintre Carpați și Prut rezidă în aprecierea antropologilor că diferențele culturale nu există doar la scară largă, ci și în cadrul unor comunități mai mici, producătoare de cultură la nivel zonal sau regional. În acest fel, în societățile rurale (non)occidentale, ce constituie unul dintre obiectele de studiu ale antropologiei culturale, pot fi incluse și cele specifice spațiului românesc analizat, acestea fiind considerate a fi conservate mult mai bine comparativ cu altele (Gavriluță 2009, 27).

Importanța și gradul de noutate ale acestei lucrări sunt asigurate de tratarea subiectului la nivelul întregului spațiu est-carpatic românesc din punct de vedere lingvistic, toponimic și simbolic. Exceptând aceste aspecte, propria cercetare de teren a adus o notă de originalitate, fiind vorba atât despre o percepție diferită de cele deja aplicate în cadrul cercetărilor din proiectele menționate, cât și despre o privire comparativă atât de necesară în validarea utilității unei astfel de monografii, folositoare în salvarea unui patrimoniu imaterial prețios.

I. Istoria exploatării tradiționale, non-industriale, a apei sărate și a zăcămintelor de sare din preistorie până în prezent

Primul capitol tratează din punct de vedere diacronic cea dintâi acțiune asupra sării, și anume exploatarea ei, adică valorificarea resursei naturale, prin totalitatea lucrărilor și instalațiilor tradiționale, non-industriale. Astfel se propune analiza, atât a tehnicilor rudimentare de exploatare utilizate de comunitățile umane de-a lungul timpului, cât și a surselor saline dintr-un anumit teritoriu.

Dovadă că domeniul studiat are o însemnătate deosebită în lumea academică este disciplina conturată în ultima perioadă în România, sub denumirea de *arheologia preistorică a sării*, care abordează tocmai izvoarele de apă sărată ce au în proximitate dovezi de locuire din preistorie, confirmate prin săpături arheologice. În această perioadă s-a folosit preponderent saramura în stare naturală sau recristalizată natural, în jurul izvorului, dar și cristalizarea lângă sursa de apă sărată, sub acțiunea soarelui, în vase cu deschidere largă. Resturile de arsură și cărbune indică activitatea de fierberea a slatinei, catalogată drept sezonieră, dar frecventă, intensivă și de lungă durată. Stabilitatea comunităților cucuteniene, de exemplu, s-a putut confirma prin numeroasele descoperiri de vetre și arsuri, cenușă și lemn ars din jurul izvoarelor de apă sărată, în absența oricăror urme ale unor complexe de locuit, evidențiind centre specializate de exploatare a sării.

Cultura Cucuteni a reprezentat o intensificare a exploatării slatinelor naturale evoluând spre utilizarea brichetajelor. Acestea sunt recipientele ceramice utilizate pentru recristalizarea sării, așa cum au fost interpretate în literatura internațională (Ursulescu 1977, 307-309). Amploarea exploatării sării poate indica chiar existența unor grupuri specializate, producătoare de calupuri de sare, și altele care se ocupau cu distribuirea produselor finite (Alexianu *et al.* 2007, 294). Exploatarea slatinelor la un nivel impresionant în perioada cucuteniană, evidențiată de numărul mare de brichetaje surprinse prin săpăturile arheologice, nu a putut fi abandonată brusc în epoca următoare, deși aceasta pare că s-a mai diminuat. Motivul dispariției brichetajelor din spațiul est-carpatic românesc, dar și a reducerii activității de valorificare a surselor de sare poate fi pus pe seama caracteristicilor acelor vremuri. Între secolele IV î.Hr.–IV d.Hr. exploatarea sării a continuat, dar într-un ritm mai atenuat, în urma mișcărilor popoarelor în căutare de noi teritorii și putere, puțin preocupate cu îndeletniciri statice, cum erau cele de obținere a sării. Pentru perioada medievală se remarcă o aprovizionare mai puțin intensă, limitată în principal la consumul propriu, dar și utilizarea preponderentă a recipientelor de lemn pentru transportul apei sărate în gospodării, descoperindu-se un număr mic de resturi arheologice specifice acestei epoci, în apropierea izvoarelor de slatină. Perioada modernă în ceea ce privește exploatarea salină începe când administrarea ocnelor a fost transferată, de la cămărașii de ocne și arendașii numiți de domn, către Visteria Moldovei, mai exact asupra unui împuternicit al ei în acest sens (Vitcu 1987, 10). Situația a intensificat exploatările tradiționale, dovadă fiind cantitatea considerabilă de slatină și huscă existentă pe piață, mai ales în ținuturile bogate în manifestări saline (Vitcu 1987, 112; 151). Referitor la perioada contemporană, exploatarea sării, mai ales cea tradițională, a continuat și continuă destul de intens, așa cum se confirmă prin memoria colectivă.

În urma analizei diacronice, se poate remarca aprecierea și valorificarea unor izvoare sărate încă din neolitic. Pentru unele dintre acestea există dovezi că au fost exploatare în mod constant, în timp ce pentru altele, există indicii doar pentru unele perioade. Întreruperile constatate nu constituie neapărat absența utilizării saramurilor naturale în acele epoci, ci, mai degrabă, insuficiența cercetare a slatinelor din spațiului delimitat. În lipsa unei abordări sistematice exhaustive, este imposibil de conturat o imagine completă a percepției pe care o aveau comunitățile umane asupra sării și a unui anumit grad de continuitate.

II. Universul rural al sării reflectat în lexic și toponimie

În cel de-al doilea capitol s-a interpretat, dintr-o perspectivă lingvistică, impactul sării și al altor termeni asociați în lexic și toponimie. S-a apreciat că astfel se poate acoperi, din punct de vedere lingvistic, aproape exhaustiv dimensiunea diversă și atât de complexă atribuită sării.

Din punct de vedere metodologic, pentru partea dedicată lexicului, s-a aplicat teoria câmpurilor lexico-semantice. Trebuie menționat faptul că această teorie controversată, cunoscută foarte bine în domeniul lingvisticii, a fost adaptată cerințelor prezentului demers, fiind analizați doar termenii derivați de la referențialul *sare* din lexicul general dacoromân.

Pentru partea dedicată toponimiei, halo-toponimele au fost analizate din perspectiva teoriei câmpurilor toponimice, evidențiindu-se complexitatea denumirilor topice. Această teorie are la bază un ansamblu denominativ dezvoltat în jurul unui toponim de bază, cu rol de centru polarizator în seria toponimelor polarizate

(Moldovanu 2010, 229). În cazul demersului de față au fost înregistrate exemplele în care izvoarele de apă sărată sau orice altă sursă de sare au avut această funcție, de nucleu toponimic.

Structura, dezvoltată prin aplicarea teoriei originale, presupune utilizarea a două tipuri de opoziții:

a) diferențierea, în care denotantele corespund unor desemnante din același câmp lexemic (Moldovanu 2010, 229), cu alte cuvinte opozițiile toponimice se constituie pe baza celor lexicale (Moldovanu 2010, 19) și

b) polarizarea, în care denotantele corespund unor desemnante din câmpuri lexemice diferite (Moldovanu 2010, 229). Acest tip de opoziție se referă la procesul de creare a unor derivate toponimice de la un toponim-nucleu, corespunzând obiectului cel mai important dintr-o mapă geografică continuă (unitară) (Moldovanu 2010, 18).

Realitatea geografică a demonstrat că cele două câmpuri se pot aplica deopotrivă unor elemente denumite, derivate dintr-un nucleu toponimic, rezultând așa-numitul câmp mixt.

Obiectivul capitolului de față a fost acela de a culege toate unitățile lexicale referitoare la *sare*, componente ale câmpului lexico-semantic al acestui termen, cunoscute și utilizate în mediul rural din spațiul est-carpatic al României.

III. Sarea în mentalul colectiv

Ultimul capitol completează, într-o ordine firească, teza de față, fiind dedicat principalelor concepții simbolice legate de sare, accentul fiind pus pe manifestările rituale și creațiile populare, pe marginea constatării dispariției treptate și selective a multor obiceiuri care implică utilizarea simbolică a sării.

Sarea, parte integrantă și apreciată a naturii, a jucat un rol tot atât de important sub aspect simbolic, pe cât îl avea și în existența concretă a societății umane, fiind implicată în toate palierele vieții umane, de la actele ceremoniale specifice ciclului vieții până la sărbătorile religioase și tradiționale sau creațiile populare.

Prin cel de-al treilea capitol s-a urmărit o expunere cât mai amplă a prezenței elementului salin în mentalitatea colectivă tradițională, evidențiind creațiile populare, dar și utilizările simbolice în diferite acte ceremoniale specifice sau superstițiile ce relevă funcțiile diverse și complexe ale sării în viața comunităților umane. De exemplu, ghicitorile, privite în totalitatea lor, nu numai că dau imaginea inventarului țăranesc și a îndeletnicirilor oamenilor muncii de la sat (Rosetti 1965, 192), ci și pe cea a mentalității populare, întrucât întreaga perspectivă a lumii își găsește corespondența în metaforele lor concrete, evocând viața de toate zilele a poporului. Proverbele exprimă concentrat adevăruri cu valabilitate generală, îmbinând o largă și bogată experiență de viață, generalizată și aprofundată de fiecare generație, cu observația practică, concretă a fenomenelor și lucrurilor înconjurătoare. Basmele, ca și celelalte creații populare, sunt construite pe un substrat sufletesc comun întregii omeniri, pe nevoia de a provoca fantezia omenească, situație ce a dus la realizări asemănătoare la popoare aflate la distanțe apreciabile, cu mentalități diferite (Damianovici, *Introducere* 1909, IX). Imaginația omenirii fost săracă la începuturi și s-a îmbogățit peste timp cu talentul fiecărui povestitor în parte (Candrea 1932, 26).

Potrivit mentalității tradiționale, omul are de parcurs trei etape ale vieții de familie: nașterea, căsătoria și înmormântarea, iar în acest sens, fiecare individ în parte sau comunitatea se pregătește intens, supunându-

se actelor rituale cu funcție magică, urmărind să aducă bunăstare, fertilitate, fericire și să se protejeze de forțele malefice (Braga 2004). Utilizările simbolice prezente în ritualurile de trecere au fost transmise din generație în generație, îmbogățindu-se sau, pur și simplu, transformându-se și adaptându-se comportamentelor sociale specifice fiecărei comunități în parte. În ceea ce privește ritualurile de trecere specifice ciclului familial relaționate cu *sarea* practicate în trecut și transmise către noile generații și practicate încă, se constată că nu s-au modificat prea mult. În schimb, cele care nu au supraviețuit testului timpului au fost iremediabil pierdute, dar pentru simbolistica sării, aceasta a rămas aceeași, reprezentând permanent norocul și sporul casei, bogăția și protecția.

Superstițiile sunt acele credințe în dualitatea expresiei spiritelor, bune și rele, sau în farmece și vrăji, în semne prevestitoare, adică, pe scurt, în forțe supranaturale. Sării, substanță indispensabilă vieții, i se atribuie numeroase și puternice proprietăți imaginare, cu funcții diverse, de la protejare, purificare, recompensare, până la forță distructivă.

CONCLUZII

Studiul istoric, evolutiv, asupra unui comportament specific al comunităților umane în relație directă cu elementul sare, pentru un interval atât de mare de timp, dar mai ales pentru spațiul delimitat, nu se putea constitui altfel decât printr-o abordare de tip monografic, în care să se regăsească intervenții complementare necesare ale unor domenii distincte de cercetare, cu abordări metodologice particulare, precum istoria, antropologia culturală, etnologia, toponimia, lingvistica, analiza spațială, etnografia sau etnoarheologia. Deși la nivel secvențial, disparat, au fost publicate numeroase lucrări orientate către relația om-sare, de cele mai multe ori limitate la o anumită ipostază, considerăm că aceste demersuri științifice trebuiau să fie integrate și rediscutate într-o perspectivă antropologică interdisciplinară, alături de studiile recent realizate, în sensul unei pertinente reevaluări. Date fiind condițiile de față, am optat pentru o abordare în profunzime doar a câtorva dintre multiplele paliere în care se manifestă prezența mineralului natural. În consecință, în paginile de final ale prezentei lucrări intenționăm o concentrare a problematicilor abordate, desigur discutate în capitolele anterioare, dar a căror importanță necesita această revenire.

Manifestarea activă, curentă, a sării, ca element central al studiului în cauză, constatată cu deosebire în traiul cotidian al comunităților rurale din arealul est-carpatic al României, a influențat, în mod cert, de-a lungul timpului, alături de alți factori, comportamentul comunităților omenești stabilite în teritoriul delimitat. Dovezile incontestabile despre gradul și modul de exploatare în diacronie a mineralului prin intermediul unor activități specifice — aprovizionare sau producere a sării cristalizate, distribuire — puse în evidență prin studiul istoriografiei acestei problematici, a documentelor din mai multe colecții, a studiilor etnografice mai vechi și actuale, și recent întărite de propriile anchete în teren, atestă o forță de atracție remarcabilă a acestei resurse naturale în procesul de sedentarizare a comunităților umane, de organizare socială și politică, fiind reflectată prin expresii rituale.

În urma expunerii istorice a modalităților de exploatare, aprovizionare, distribuție sau utilizare a sării s-au putut distinge aspecte determinante referitoare la tipologia habitatului în raport cu izvoarele de apă sărată.

Pornind de la rezultatele prezentate în istoriografie (Alexianu *et al.* 2007a, 135-149) cu privire la acest subiect s-a reușit schițarea unei imagini a implantării progresive a habitatului în relație cu resursele de sare.

Materialul lexical și toponimic prezentat în paginile lucrării de față relevă nevoia identificării tuturor variațiilor unui lexem sau toponim referitor la elementul salin, a grupării și ierarhizării lor. Scopul acestui proces a fost acela de a stabili varianta inițială, primară, prin care se ajunge la etimon, derivat din aceeași limbă sau dintr-o alta, cu care s-a intersectat (Diacon 1989, 249) la un moment dat, evidențiind adesea realități istorice ascunse de trecerea timpului. De asemenea, prezentul demers poate fi apreciat ca un studiu sincron și diacronic, prin care s-a evidențiat evoluția de-a lungul timpului și sub acțiunea unor procese, interne sau externe, atât a unităților lexicale, cât și a denumirilor topice identificate.

Abordarea cu tendințe de exhaustivitate a determinat realizarea secvenței referitoare la percepția simbolică, mentală a sării. În lucrările de etnografie sau în colecțiile de literatură populară s-au putut distinge câteva referințe despre *sare*, majoritatea fiind confirmate prin anchetele etnografice recente, deși uneori doar la nivelul memoriei colective, în stare pasivă.

„Sarea culinară”, duală, așa cum este percepută de fiecare individ în parte, a determinat, prin prisma experiențelor cotidiene crearea unor opere populare. Acestea, datorită realității detaliate, s-au impus, s-au perpetuat și îmbogățit. Există însă și situația în care unele mentalități au fost conservate, ca stare de fapt, mai ales datorită sau din cauza puterilor pe care se crede că le are sarea, ca factor apotropaic.

Prezentul demers a avut în vedere ultimele teorii în fiecare domeniu abordat, generându-se propria analiză a datelor, în conformitate cu tema aleasă. S-au urmărit în special modele românești, aplicate realităților românești cercetate, dar fără a omite metodologiile și teoriile ample ale antropologiei culturale. Importanța cercetării constă, printre altele, și în faptul ca toate aspectele evidențiate în ceea ce privește reacțiile materiale și spirituale ale omului față de sare sunt interdependente și se confirmă reciproc. Astfel, sursele de sare au fost și sunt încă exploatate intens atât pentru utilizări domestice, meșteșugărești sau cu scop economic, cât și pentru utilizări simbolice.

În plus, ne-am propus analizarea tuturor elementelor definitorii pe care le implică un deziderat într-o perspectivă antropologică: o privire holistică asupra unei teme, intenționând să se analizeze reacțiile omului față de sare din cât mai multe puncte de vedere: **o analiză comparativă, la nivel spațial și cronologic**, așa cum se poate remarca încă din primul capitol; și **o analiză în profunzime**, ce depășește simpla exemplificare a fenomenelor studiate.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Alexianu, Marius 2012, *Anthropology of Salt: a First Conceptual Approach*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Second Arheoinvest Symposium. Programme and Abstracts*, Iași, p. 9-10.
- Alexianu, Marius 2015, *The Potential Toponymic Field of Salt Springs in Romanian Microtoponymy*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Salt Effect*, BAR 2760, Oxford, p. 261-264.
- Alexianu, Marius, Dumitroaia, Gheorghe, Monah, Dan 1992, *Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică*, *Thraco-Dacica*, tom XIII, nr. 1-2, p. 159-167.

- Alexianu, Marius, Weller, Olivier, Brigand, Robin 2007a, *Izvoarele de apă sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Iași.
- Alexianu, Marius, Weller, Olivier, Curcă, Roxana-Gabriela, Brigand, Robin, Asăndulesei, Mihaela (eds.) 2016, *White Gold. French and Romanian Projects on Salt in the extra-Carpathian areas of Romania*, Kaiserslautern und Mehlingen.
- Asăndulesei, Mihaela 2015, *The Symbolism of Salt in Holidays as Expressed in the Pioneering Works of Romanian Ethnographers Simion Florea Marian and Tudor Pamfile*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Salt Effect*, BAR 2760, Oxford, p. 241-250.
- Asăndulesei, Mihaela 2015a, *The Toponymy of Salt in Geographical Dictionary of Bessarabia by Zamfir Arbore*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Salt Effect*, BAR 2760, Oxford, p. 265-273.
- Asăndulesei, Mihaela 2016 *Morphonyms related to 'slatină' and 'slătioara' in Eastern Romania*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, O. Weller, A. Dumas (eds.), *Mirrors of Salt*, Oxford (sub tipar).
- Ciobotaru, Ion H. 1986, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea Trecere)*, Iași.
- Ciobotaru, Silvia 2009, *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași.
- Curcă, Roxana-Gabriela 2008, *Halotoponime și halohidronime în documentele medievale din Moldova (sec. XIV-XVII)*, în G. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Sarea de la prezent la trecut*, Piatra-Neamț, p. 107-115.
- Ghinoiu, Ion (coord.) 2004, *Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV, Moldova, București.
- Gomez Miedes, Bernardino 2003, *Comentarios sobre la sal*, Madrid.
- Hulubaș, Adina 2012, *Obiceiuri de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași.
- Lazarovici, Gheorghe, Lazarovici, Cornelia-Magda 2015, *Vessels for Transportation or Preservation of Salt Water (Brine) in the Starčevo-Criș Culture? – an Ethno-Archaeological Study*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Salt Effect*, BAR 2760, Oxford, p. 163-189.
- Moldovanu, Dragoș 2010, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași.
- Monah, Dan, Dumitroaia, Gheorghe, Weller, Olivier, Chapman, John (eds.) 2007, *L'exploitation du sel à travers le temps*, Piatra-Neamț.
- Monah, Dan, Dumitroaia, Gheorghe, Garvăn, Daniel (eds.) 2008, *Sarea, de la prezent la trecut*, Piatra-Neamț.
- Moscal, Dinu 2013, *Teoria câmpurilor lexicale: cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, Iași.
- Niculiță-Voronca, Elena 2008, *Datinile și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I-II, București (prima ediție 1903).
- Oprîșan, Ionel 2008, *Basmе fantastice românești*, vol. IX, *Basmе ale Înțelepciunii*, 2, București.
- Poruciu, Adrian 2007, *Romanian Huscă („Salt obtained by evaporation of salt water”) explained as an old germanism*, in D. Monah, G. Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, Piatra-Neamț, p. 319-324.
- Poruciu, Adrian 2008, *Denumirile sării și implicațiile lor în plan (indo) european*, in G. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Sarea de la prezent la trecut*, Piatra-Neamț, p. 133-148.

- Poruciuc, Adrian 2011, *Etymological and Historical Implications of Romanian Place-Names Referring to Salt*, in M. Alexianu, O. Weller, R-G. Curcă (eds.), *Archaeology and Anthropology of Salt: a Diachronic Approach*. BAR 2198, Oxford, p. 215-218.
- Poruciuc, Adrian 2015, *Paradigmatic Presentations of Salt in the Romanian Language and Folklore*, in M. Alexianu, R.-G. Curcă, V. Cotiugă (eds.), *Salt Effect*. BAR 2760, Oxford, p. 257-260.
- Sapir, Edward 1912, *Language and Environment*, *American Anthropologist*, n.s., 14, 226-242.
- Vitcu, Dumitru 1987, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași.
- Zanne, Iuliu A. 1895, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*. vol. I, București.